

ФОЛЬКЛОРИСТИКА

Нікольчук І.В.

аспірантка,

Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології

імені М.Т. Рильського

Національної академії наук України

ІСТОРИЧНА РОЛЬ ЗВИЧАЄВОГО ПРАВА У РОЗВИТКУ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН НА ТЕРИТОРІЇ КИЇВЩИНИ

Створення будь-якої держави базувалося на основі створення інституту сім'ї. Родина керувалася певними нормами та законами, які створювалися за допомогою досвіду повсякденного життя людини. В результаті такої взаємодії зароджувалася структура звичаєвого права. Як визначає Г.М. Пахомова «Звичаєве право – це сукупність правових традицій і звичаїв, якими регулюються стосунки і поведінка людей у різних сферах життя, важлива ділянка народної свідомості та народних знань...». Земля на якій працювала людина не могла бути у неї відчужена безоплатно, бо в противному випадку це було б порушенням звичаєвої норми права. Таким чином, звичаєве право виховувало людину та етичні правила поведінки в ній [1, с. 15].

Київське князівство було створене першим серед всіх руських князівств. Автор «Слова про похід Ігоря» розумів, що Київ поступово перестає бути столицею Русі. До середини XII століття Київське князівство займало території Правобережжя Дніпра (річки Прип'ять, Тетерів, Ірпінь, Рось).

Особливістю Київського князівства була велика кількість старих боярських вотчин з укріпленими фортецями, які були зосереджені на полянській землі. Бояри склалися із двох пластів. Це більш заможніші люди, яких часто називали кращими, старійшинами: знать і вищі члени князівського двору. І другий пласт – це «старці» або «старійшини» [6, с. 56].

Зовнішня політика князівства іноді визначалася інтересами князя, який посідав престол. Але, крім того, було два основних шляхи боротьби, які потребували постійної підготовки. Найважливіший напрямок – це Половецький степ, де створювалися феодальні ханства (XII ст.), які охоплювали окремі племена. Зазвичай Київ мав зв'язки з Переяславом, для захисту з ворогами, і таким чином створювалася єдина лінія оборони. Інша основна місія Київського князівства – це Володимиро-Суздальське князівство [6, с. 59]. XII століття характеризує Київ не лише як войовниче та конфліктне місто, але говорить про розквіт міста як культурного центру.

У вирі політичних подій виникали відносини не лише між членами правлячої родини, а й поза її межами, тобто між родинами, між суспільствами,

громадами, між народами, в результаті чого виникає таке поняття як «міжнародне звичаєве право», але в період зародження суспільств таке право було лише в усній формі. Згодом міжнародне право набирає обертів у своєму розвитку і виникає таке поняття як договір. Договори дали змогу народам вирішувати питання цивільним шляхом. Укладання договору вказує на існування класового суспільства. Договори потрібні були не для простого населення, а для князів, бояр та купців. Необхідністю виникнення договорів між общинами стала торгівля. Дослідник В.Г. Василевський у своїх працях стверджував, що перші торгові зв'язки Київської Русі утворилися на основі відносин з греками. Так у договорі 911р. чітко говорилося про давні відносини греків з Руссю. Цей факт свідчить про існування класового суспільства і держави. Представниками сторін були не самі князі, а у випадку з Руссю бояри. Літописці їх нарікають як «світлі князі, княжі мужи» вони виконували роль послів. Також представників сторони або ж послів називали «апокрісіарії» – це уповноважені. Існували окремі пласти боярства, які вирізнялися з-поміж інших своїм матеріальним становищем. Таке матеріальне становище вимірювалося не лише кількістю скарбів, а й землею. Так не лише чоловіки-бояри мали землю, а й їхні дружини, діти та інші члени родини. Крім землі вони володіли господарськими забудовами, челяддю, та певною кількістю воєнних та невоєнних прислуг. У випадку смерті чоловіка все майно передавалося у спадок його дружині [8, с. 154].

Що ж стосується землі, якою володів князь, то всі розпорядження виконував князівський «домажирич» – керував частиною князівських коштів, які не залежали від центральної князівської каси, яка існувала при князівському дворі. Центральну князівську касу називали «клеть». Домажирич збирав на території підвладних князеві вири і продажі. Згодом вира або продаж перетворилися на податки або земельну ренту. «Земельна рента – дохід, який отримують землевласники, реалізуючи власність на землю. Причиною виникнення визнається існування монополії на землю як об'єкт господарювання» [9]. Дослідники XIX ст. звернули увагу на те, що в давнину бюджет князя і його двору відокремлювався від державного бюджету. На утримання двору князя виділялася 1/3 доходу від всієї данини, а 2/3 – на державні потреби. Так, наприклад, княгиня Ольга витратила 1/3 данини, яку збирала з древлян на потреби свого двору, який знаходився у Вишгороді, а решта (2/3) йшло на потреби Києва [8, с. 157].

Перші зародки торгівлі у містах були засновані на варварстві народів, які виробляли продукцію, такі народи відігравали роль посередників. З виникненням суспільства, де головною ланкою виробництва було землеволодіння, супроводжувалося з допомогою приватної власності на землю. Володіння землею не виключає той факт, що землевласник отримав скарби через експлуатацію землі.

Цікавим явищем є поняття першої половини IX ст. «вотчина». «Вотчина-вид феодалної земельної власності, що належала привілейованим феодалам – князям, боярам, а також членам їхніх дружин, монастирям, вищому

духівництву. Вотчину можна було передати у спадщину, продати, змінити і т.п. Вотчинне землеволодіння на українських землях існувало до XVIII ст.

* Вотчини з'явилися в Київській Русі у X – XI ст. З XVI ст. права і привілеї власників вотчин Російської держави постійно обмежувалися, прирівнювалися до прав дворянства. У XVIII ст. вотчина юридично зрівнялася з маєтком (тобто із земельним володінням дворян)» [5, с. 113]. Судячи із юридичних документів, очевидно, що вотчина організовувалась досить довгий і складний проміжок часу. У «Руській Правді» знаходимо характеристику вотчини, а точніше князівської вотчини, центром якої був «князівський двір». Двір містив покої князя, челяді та місце, де було розташоване господарство. Людина, яка керувала вотчиною – боярин-огнищанин. У боярина був свій помічник – це «під'їзний княж», назва його походила від роду роботи, тобто, він збирав гроші або данину у всіх хто під'їжджав до землеволодіння князя. Також боярин керував конюхами та князівськими стадами коней. Всі вищенаведені люди вважалися адміністрацією вотчини і отримували 80 гривень, що говорить про їхнє високе положення у суспільстві. Під керівництвом княжої адміністрації були старости, які поділялися на сільських і ратайних. Їхнє життя оцінювалося лише в 12 гривень. Сільські старости наглядали за населенням вотчини та виконували накази адміністрації, а ратайні наглядали за князівською пашею. Території князівського двору були дотримані і порушення кордону тягло за собою великий штраф у розмірі 3 гривень. Князь виконував роль землевласника-феодала, який мав феодальні права по відношенню до населення, яке входило в його вотчину. Вся адміністрація та населення підпорядковувалися вотчинній юрисдикції. Суд по будь-якій справі міг відбутися лише з дозволу князя. Якщо було скоєне вбивство огнищанина і був відомий вбивця, то у вигляді покарання за злочин призначався штраф у розмірі 80 гривень. Ці нормативні закони прописані у давній пам'ятці «Правді Руській».

Так «Правда» Ярославичів захищала вотчинника-феодала від нападів на нього і його помічників та слуг, вбивств, злочинів проти господарства та всієї родини феодала.

Для господарства боярина IX-XI ст. характерно була наявність челяді (рабів, слуг). Челядь працювала під безпосереднім наглядом господаря або ж його представниками. Челядь – це та частина залежного землевласника населення, яка працює на землевласника, яка експлуатувалася на господарській роботі або ж прислужувала у княжому дворі, та виконувала будь-яку роботу, навіть найбруднішу. Часто під поняттям «челядь» розуміли всіх залежних людей, які проживали у сільській місцевості.

В «Правді Руській» знаходимо згадку про такий пласт людей як «закупи» – це названий наймит, який не лише продавав свою робочу силу, але й за допомогою договору, через особливий ряд договорів потрапляли під особливий вид залежності. Закуп – невільна людина, яка знаходилася у тяжких умовах залежності. Давні пам'ятки часто вживають термін «задати», «задатися», що означає віддатися або примкнути під чийсь владу. Челядин-закуп отримував відповідну суму грошей, яку потім відробляв у залежному становищі. Виконував умови договору. Господар мав право бити закупа, але виключно за

якоїсь причини, вини. Закуп мав право піти від господаря «шукати кун» – піти у пошуках грошей, і ця умова лише за згоди двох сторін. Якщо ж закуп тікав від господаря, то він перетворювався на раба [8, с. 20]. Що ж стосується особливості залежності від господаря, то все визначала сума, яку закуп винен господарю. Щоб віддати борг закуп виконував будь-яку роботи землевласника.

Отже, закуп – це колишній смерд, який залишився без грошей та способу виробництва, та змушений економічною необхідністю шукати заробітку у великого землевласника.

Правлячий клас людей так звані «мужі» мав більше привілей оскільки були заможними. Вони завжди були озброєні і могли захистити себе у будь-яких ситуаціях, навіть під час сутичок один з одним використовували зброю, за що потім платили штрафи за нанесення фізичних пошкоджень або за моральний збиток. Така поведінка мужів проявлялася через нерівність матеріального положення. Також від них залежали раби, у випадку втечі челяді їх повертали до своїх господарів. Якщо ж раб вдарив мужа і це порушення засвідчили свідки, тоді підлеглого господар мав право вбити.

Як було вище зазначено суспільство та правила поведінки формувала людина, відповідно виникали відносини між членами суспільства та родини в результаті чого виникло поняття «звичаєве право», а відношення між суспільствами різних національностей породило поняття «міжнародне право». Давня пам'ятка Київської Русі «Правда Руська» є офіційним документом зародження правових відносин між людьми та їх функцій на практиці. Цей документ чітко виділив класові пласти у суспільстві: правлячий клас, їхня челядь, раби, сусідня община (– це вільні рівноправні общини) та інші [8, с. 15]. Також «Правда» виділяє національності, які проживали в межах однієї території: русини, гридини, купчини, ябедники, мечники, ізгої та словени. Всі ці групи людей жили під егідою єдиної норми права: «Рівне право захисту життя судом» та під покровительством князя Ярослава Мудрого, який виступав гарантом цієї правової норми. Національні меншини мали між собою абсолютно рівне право захисту. Так князь прагнув примирити між собою національно-класову різницю, яка часто переростала у повстання.

Список використаних джерел:

1. Ковалевский М.М. Труд как источник права собственности на землю в Малороссии и на Украине. «Юридический вестник», 1892, кн. 1–2.
2. Ковалевский М.М. Первобытное право, в. 1–2. М., 1886.
3. Ковалевский М.М. Современный обычай и древний закон. Обычное право осетин в историко-сравнительном освещении. М., 1886.
4. Ковалевский М.М. 1939: Очерк происхождения и развития семьи и собственности. М.
5. Яцюк М.В. (ред.) Історія України. Словник-довідникХ.: ХНАМГ, 2010. – 247 с.
6. Рыбаков Б.А. Киевская Русь и русские княжества XII-XIII вв. – М., 1982.
7. Руська Правда.: Посібник із законодавства Київської Русі / Під ред. О. Д. Брайченко. – Кіровоград, 1995. – 43 с.
8. Греков Б. Д. Киевская Русь. Издание третье, переработанное и дополненное. Институт истории Академии наук СССР. 1939. М. -Л. 282 стр. и карта.
9. <https://uk.wikipedia.org/wiki>